

ANTUN MATASOVIĆ: SLAVONSKE GRANIČARSKE TIKVICE

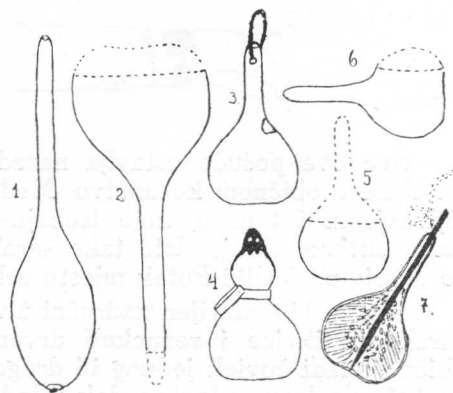
Na području bivše slavonske Vojne Krajine (granice) sačuvalo se do današnjega dana šaranje nekih vrsta tikava, dok je u drugim krajevima sasvim iščezlo, a možda ga nije ni bilo. Što se tikvičarstvo na području Vojne Krajine lijepo razvilo i sačuvalo, uzrokom je blagotvorno djelovanje vojne uprave na kulturnom polju. I ako je zazoran germanizatorski rad bivše vojne uprave, lojalno valja priznati, da se je u kulturnome pravcu za ono vrijeme učinilo prilično i dosta. Podizale se škole; što je u narodu bilo dobro, sačuvalo se i donekle oplemenilo, a što je bilo loše, ponešto se iskorijenilo. Tome je doprinijelo naravno mnogo i to, što su se mnogi domaći sinovi ispeli do najvećih časti. Narod je osjećao i vidio, da se uprava za njega u istinu brine, pa je imao djelomice u nju i povjerenja i bio je s njome »zadovoljan«. Doći će vrijeme, te će se moći tadašnje prilike objektivnije prosuđivati iz veće distance, pak će se promijeniti i današnji sud naše javnosti o toj vojničkoj upravi s kulturno materijalne strane. Vojna uprava donijela je, dakako, i mnogo zla narodu, ali svakako je bila bolja od feudalne uprave, jer se bar u neke brinula za narod, od kojega je dobivala dobre vojnike i vrsne časnike, a nije ga baš odreda smatrala nekom nižom vrstom ljudi, kao što su to feudalcí činili uporeko.

Od običnog seljaka mogao je postati časnik »veliki gospodin«, pa se u narodu probudio ponos i volja, da bude »bolji«. Posljedice su toga, da je narod u onom dijelu Slavonije, gdje je nekad sablja vladala najprosvjetljeniji i najkulturniji, dok je ista rasa u sjevernoj Bosni i ostalim dijelovima Slavonije znatno, dapače i silno zaostala.

Najljepše narodne melodije, najelegantnija narodna nošnja stvorila se i razvila baš na području Vojne Krajine. S prosvjetom se razvio u narodu i ukus, koji je znao sačuvati i dalje razviti ono, što je imao lijepo, pa tako i tikvičarstvo.

Tikve spadaju u Cucurbitaceae (Juss.) Narod razlikuje strogo tikvu (*Lagenaria vulgaris* Ser., franc. gourgé-bouteille) od bundeve (*Cucurbita pepo* L., franc. citrouille). Bundeve pužu po zemlji, cvijet im je žut, sjeme jajoliko, upotrebljavaju se za hranu stoke i ljudi. Koru od bundeva čvrste kore upotrebljava narod kao posude za spremanje jaja, sjemenja i sl., ali bundeve se ipak siju samo za jelo. Siju se kasno u proljeće, kad prestanu mrazovi (u travnju). Tikve se uopće ne upotrebljavaju za jelo, nego od njihove kore pravi narod različne posude za tekućine, sjemenje, sol i sl. Tikve su sve penjalice. Kada sazriju, meso im se sasuši, cvijet im je bijel ili svibove boje, a sjemenke gotovo istokračni trokut. Kako se tikva veoma sporo razvija, mora se rano posijati. Narod je sije na Veliku Subotu u zemlju prognojenu svinjskim gnojem uz ograde, da se ima na

1. 1. Nategača (teglica). 2. Lijevak. 3. Obična tikvica. 4. Vodenjak s krpelama. 5. Korica. 6. Rg. 7. Prerez tikvice, kojoj se žigom vade sjemenke i žilice.

što penjati. Inače ne treba nikakove njege, jedino, kad se plodovi zametnu, savije se loza tako, da mlade tikve okomito vise, jer im inače vrat bude svijen ili kos. Koji puta metnu mladu tikvu u škripac od dvije glatke daščice, da dobije, kad se razvije, plosnati oblik kao čutura.

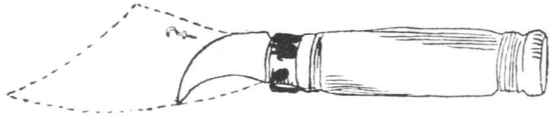
Gotovo sve vrste tikava imaju oblik boce. Na strani cvijeta razvio se trbuh, a na strani stapke («cime») vrat. Vrsta tikava, kojima je vrat udebljao tako, da ima oblik manjeg trbuha, zove narod »vodenjaci« ili »vodenjare«. (Slika 1. br. 4.). Ostale vrste tikava s vratom imaju valjkast vrat. »Nategače« i »lijevci« imaju produžen valjkasti vrat često do dva metra. Nategačama je trbuh jajolik, dok je lijevcima kao i u običnih tikava. Nategačama se provrta dno na cvijetu i vrat na cimi, pa se upotrebljavaju za teglice, dok se lijevcima odreže jedan dio vrata i dno na truhu, pa se dobiveni lijevak utakne mjesto lakomice (čepa na buretu), kad mošt u bačvama vrije. (Slika 1.)

»Leginice« su male tikvice jajolikog i kruškastog oblika, koje nemaju vrata, nego samo trbuh. Tako nazivlje narod i sve male vrste bundevica jajolikog, kruškastog ili kakvog drugog neobičnog oblika, te bradavičave ili šarene kore. Ako su bradavičave bundevice leginice žute, zovu ih »nandžama«.

Vrstu običnih tikava ili tikava vodenjara, koje imaju objam oko pola litre zove narod »tikvicama«, a vrstu još manjih tikava, koje ne sadržaju niti decilitar, zove »tikvićima« ili »tokvanjićima«. Tikvića vodenjaka nema.

Da se tikva može objesiti, propale im se žigom na vrhu vrata dvije luknjice, kroz koje se provuče liko, uzica ili žica, kojoj se krajevi zauzlaju (slika 1. broj 3.). Vodenjare se vješaju »krpelama« («kržama»). One se sastoje od dviju u obliku letvica utanjenih drvenih šipki, kojima se krajevi propale žigom. Šipke se sviju, a kroz propaljene rupice propani se šipka. Manjim se polukrugom objumi sastav vrata i trbuha, da jajoliki vrat ne može propasti (sl. 1. br. 4.).

Od svih vrsti tikava pravi narod još i danas različne posude. Odreže li se vrat pri sastavu dobije se »korica«, koja se upotrebljava za spremanje sjemenja i sl., a »korice« od tikvica i tokvanjića služe za soljenke i šibičnjake (slika 1. br. 5.). Ako se na truhu tikve izreže primjerna kapica paralelno sa osi, dobije se »rg« (hrđ), koji se upotrebljava kao isplakivač i posuda za pregrablivanje tekućina (sl. 1. br. 6.). Na tikvićima i tikvicama iskruži se na sastavu vrata i trbuha otvor velik do srebrene forinte. U toj se posudi čuva sitna paprika za jelo (sl. 1. br. 3.).

2. Šarač.

Sve ove posude ostavlja narod onakovima, kakve jesu, ne šara ih, jer služe u običnom kućanstvu. Međutim tikvice, kojima će ponuditi gosta šljivovicom i teglice, koje trebaju da su ures dobrog podruma, izvezu ornamentima, šaraju. Isto tako šaraju se gdje gdje i jajolike leginice, koje se daruju na Veliki Petak mjesto uskrasnih pisanica.

Dok je bio razvijen zadržni život, gdje je vladala neka podjela rada, šarali su tikvice i rezuckali drvene predmete pastiri. Stado je čuvao obično mladi čovjek jednog ili drugog spola, dok se ne razvije i ne ojača za teže poslove, odnosno dok mlada djeca ne prirastu i opamete, da im se može povjeriti blago. Narod imade mnogo ljubavi za svoj naraštaj, pa ga čuva i bez nužde ga ne će upreći u teške poslove. Pastirice su vezle kod stada platno i ostalo, dok je dužnost pastira bila da šaraju tikvice, rezuckaju drvo i pletu bičeve, kao što je još i danas dužnost pudara da čuvajući vinograd plete košare (t. zv. »ježeve«) od bijele loze i pripravlja držalice za konjske bičeve. Momčići od 16 godina počinjali su sa šaranjem i rezuckanjem. Mnogima je to prešlo tako u krv, da su se tim bavili i kad su postali stariji za kišnih dana ili za dugih zimskih večeri, kad nijesu imali drugog važnijeg posla. — Tako je bilo nekad. Danas tikvičarstvo izumire, pastiri posežu za knjigama, krpaju opanke i bave se drugim praktičnijim radom.

Kako se tikve sporo razvijaju, dozriju tek u listopadu i studenom. Najbolje su one, koje se zametnu prije sv. Ilije (20. VII.), jer te i potpuno dozriju. Zrele tikve mogu ostati na lozi, dok ne počnu veliki mrazovi. Odviše zrele tikvice nijesu najbolje za šaranje, jer su tvrde, pa ne upiju dušičnu kiselinu, kako treba, nego se razlije.

Obrane se tikve suše u dimnjaku ili iznad peći, a kad su dovoljno suhe, čuje se u njima sjeme, ako se potresu. Suhim se tikvama sastruže vanjska koža nožem ili staklom. Koža se može sastrugati i sirovim tikvama ali one, koje će se šarati, ne smiju se sušiti u dimnjaku, jer im kora od čađi previše potamni.

Suhim se tikvama otvori vrat žigom, svrdlom ili tankim oštrim nožem, no ne smije se gornji dio vrata prerezati, jer tada ne bude lijep. Žig je odeblja željezna šipka, koja se na vatri usije, pa se njom propali vrat na cimi. Kad cima progori, propani se usijani žig do dna, te se njim par puta u truhu tikve okrene, da se potrgaju sve žilice, kojima je povezano sjeme (sl. 1. br. 7.). Vrat se otvorene tikve obrne k zemlji, pa se njom dotle trese, dok ne ispadnu sve sjemenke jedna po jedna i veći komadići sala. Iza toga se naspe u nju razbitog stakla ili stučenog pruda, te se tim neko vrijeme dobro trese, da se i ostaci sala isijeku. Zatim se tikva, da izgubi tikveni miris, ispere vrućom vodom, lužom ili u novije doba sodom. Mjesto žiga upotrebljava se i letka sa čekrka za sukanje cijevi za tkanje.

Boja dobro zrele tikve je žutkasta, a slabije zrelih je svjetlija. Da kora potamni i da tikva dobije rakijski miris, metne se u šljivov kom u kazan, dok se peče rakija. Ove se tikve obično ne šaraju dušičnom kiselinom, jer na tamnoj kori ne iskaču smeđi ornament, koji se dobivaju nitriranjem.

3. Prikrajačka tikvica s geometrijskim i biljnim ornamentima iz Djakovštine.
Vis. 12,5 cm.

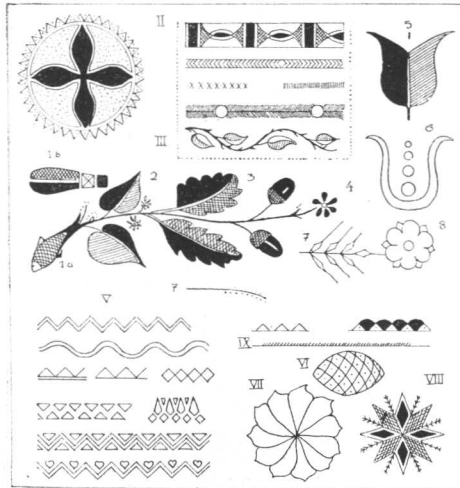
Tikve se šaraju kukastim nožićem t. zv. »šaračem«, koji se obično načini od škljoce (sl. 2.). Imade i drugačijih šarača, no za tešku seljačku ruku najpodesniji je šarač od škljoce poradi njenog debeloga drška.

Ornamenti se obično nacrtaju najprije olovkom, pa se šaračem po dobivenim crtama povlači, no mora se paziti, da šarač zarezhe u koru, a ne da je samo udubi. Opertane ornamentalne plohe ispunjuju se mrežicom ili posmeđe dušičnom kiselinom. Mrežica se dobije tako, da se ploha iscrtkati jednosmjernim paralelnim potezima, preko kojih se mogu ponovno iscrtkati jednosmjerni potezi pod nekim kutom, da se dobije prava mrežica. Ako su oči na mrežici velike, ubocaju se obično po njima točkice (»boce«) šilom (sl. 4. br. VI.) ili crtice šaračem.

Dušična se kiselina prenosi na tikvicu gušćjim perom ili tankim drvetom, jer se kovno pero u njoj otopi. Za dušičnu kiselinu se upotrebljava i t. zv. americko pero, malo stakleno koplje, kojim često pišu poštanski činovnici, kad tintom pišu recepise, da indigopapirom dobiju kopije, budući da se običnim perom ne može pritiskati po papiru. Mjesta koja su namazana dušičnom kiselinom, prigriju se na svijeći ili na vatri usljed čega se isuše i dobiju smeđu boju, koja se lijepo ističe na žutoj pozadini.

Najstarije tikvice, kojih se sjećam iz djetinjstva, nijesu bile radene sa dušičnom kiselinom. Ovaj način šaranja sigurno nije staroga data. Narod ga je uzeo po svojoj prilici od stolara, jer i oni na isti način osmeđuju drvo. Narod zove dušičnu kiselinu »šatvaser«. Izraz »lučilo«, kako sam negdje čitao, da dušičnu kiselinu zovu, jest iznadeni izraz, koji narod ne poznaje.

Zbog rezotina šaračem postane kora na tikvici hrapava. Osim toga se rezotine slabo vide. Poradi toga se, kad tikvica bude sasvim našarana, namaže pougljenom orahovom jezgrom ili masnom krpom. Masni ugalj zapada u rezotine, pa se po njima pokažu jasne crne crte. Iza toga se tikvica namaže čistom mašću ili voskom, te se ispolira platnenom krpom, nakon čega joj površina postane glatka i dobije lijep sjaj.

4. I. Okno. II. Šare. III. Vez. IV. Grana (1. početak grane; a) riba; b) jezik; 2. lipov list i cvijet; 3. hrastov list i cvijet; 4. potočnica; 5. vezov list; 6. tulipan; 7. klas; 8. ružica). V. Zubre i zubrice. VI. Ubocana mrežica. VII. Sunce (ili svastika). VIII. Zvijezda. IX. Nareshkana crta.

Tikvice često »obalju« kositrom ili »okuju« srebrom. Vrh se vrata nožem prereže, pa se prema dolje izreže »kruna« u formi obične zubre. U otvor vrata se utisne drvo, a sam se vrat omota jakim papirom. Kositar se rastali na žari u običnoj žlici, pa se slije između drva i papira, pri čemu se tikvica tresne, da se rastaljena kovina što bolje slegne. Kad kositar ohladi, odmoti se papir, drvo se izvadi, a kruna se nožem izglati i popravi (sl. 1. br. 4.).

Srebrom se okiva, da se načini zubrasti trak od srebrenog lima. Na svakoj se zubri izvuče žičasti šiljak. Ovim se trakom obavije vrh vrata, žičasti se šiljci zabiju u koru, krajevi se traka zatale i spoje, a na vrhu se lim savije unutra. Da se tikvica može objesiti, prikuje se na okov lančić, na kojemu može da bude i čep. — Okivanje srebrom po svoj prilici nije narodnog porijekla, jer se ovakve tikvice nalaze samo po gospodskim kućama. Olovom se ne obalijeva, jer je teško, pa se ne priljubi za meku tikvenu koru.

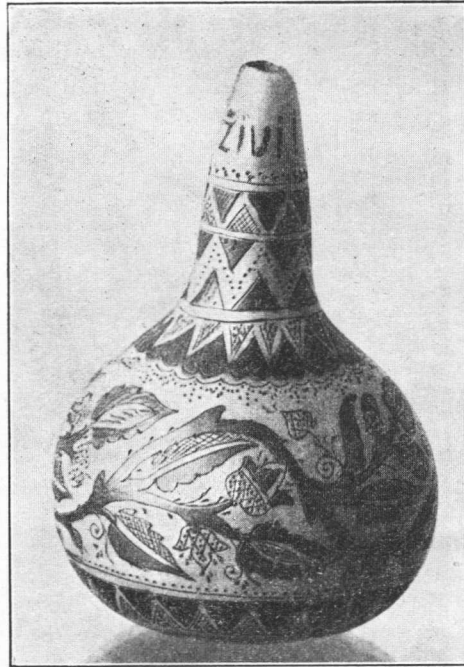
Kod šarenih tikvica moramo razlikovati vrat, trbuh i dno. Leginice imaju samo trbuh, a nategače vrat i trbuh. Na tikvicama i tokvanjčićima šara se vrat i trbuh, dok se dno redovno samo obrubi. Negdje opet dno najljepše našaraju (sl. 3.).

Na šarenim tikvama poznaje narod šest ukrasa i to: zuba, šara, vez, grana, okno i ružica (sl. 4.).

Nefaljeni ornament na svim šarenim tikvama, koje su izašle iz narodne ruke jest zuba (Wolfszahnornament). Ona predstavlja cikcak ili valovitu liniju. Najjednostavnija zuba nastaje, da se na ravnoj crti poredaju istokračni trokuti jedan kraj drugog. Međutim je zuba obično kombinovana tako, da se dva reda istokračnih trokuta postave jedan prema drugom, da između njih teče zupčasti cikcak prutak. Jedan red trokuta bude umrežkan, a drugi osmeđen, dok je prutak naravne boje. Mjesto trokuta mogu biti rombi, deltoidi, romboidi ili kvadrati prema trokutima, ali trokuti su svakako stalni u zubri ove vrste. Mjesto trokuta narišu se često srca tako, da s jedne strane bude šiljata zuba, a s druge strane valovita (sl. 5. i 6.), osobito, ako se prema srčetima na strani, koja nije valovita, načine lukovi. Valovita se zuba može načiniti i od samih

5 Posavačka tikvica s ružicom i granama.
Vis. 14 cm.

6. Posavačka tikvica s biljnim vezom iz
Štitara, šarana 1922. Vis. 14 cm.

lukova i polukrugova tako, da između njih teče valoviti vrpčasti prutak. Imade zubri, koje su kombinovane iz izmjeničnih šiljatih i valovitih likova na jednoj crti (sl. 9.). Na svim većim likovima na zubri, koji su osmeđeni ubocaju se često tri crte sa zajedničkim korijenom (Sl. 5. i 6.). To se čini i na drugim osmeđenim likovima napose na laticama ružice i u pazušcima listova na grani i u biljnom vezu. Zubra se može načiniti i od polukrugova, koji prelaze jedan preko drugoga (sl. 5. na vratu ispod gornje i iznad doljnje zubre, sl. 7. na vratu iznad trbuha). Male plohe, koje zbog toga nastanu, mogu biti osmeđene i ubocane. Sitna zubra zove se »zubrica«. Većih razlika između njih nema, samo što je prva više ornament ploha, a druga crta. Sve vrste zubra i zubrica vide se na slici 4. br. V.

Zubre se pojavljuju također na narodnom vezivu i na čipkama, te na drvenim rezbarijama.

»Šara« je sastavljeni niz jednakih ili različnih geometrijskih likova, koji se po nekom redu izmjenjuju (slika 4. br. II., zatim vrat na slikama 7. 8., dok se doljni ornament na vratu na slici 9. broji u zubre).

»Vez« je srodan šari, jer obavija kao i ona poput prstena vrat ili trbuh tikvice, samo je sastavljen od biljnih ornamentata, te čini na neki način prelaz od šare na granu (sl. 6.). Interesantan je vez sastavljen od tulipana na vratu tikvice u slici 8., dok je na tikvici sl. 5. vez na grlu od ružica.

Jednako je kao i vez »grana« biljni ornamentat, samo što ne obavija tikvicu poput prstena, nego imade svoj početak i završetak. Na vezu i listu stilizuje se obično hrastov, vezov ili lipin list (sl. 4. br. IV.) te tulipan, ružica, žitni klas, žir i žirova kapica, zatim lipin cvijet i potočnica (sl. 4.

7. Prikrajačka tikvica s geometrijskim ornamentom iz Djakovštine, šarana prije 20—30 godina. Vis. 14 cm.

br. IV., te slike 5., 6. i 8.). Listovi su u glavnom slični listovima u prirodi, dok stilizovano cvijeće, tek podsjeća na prirodno cvijeće. Ono, što poznavači tikvičarskih ornamentata nazivlju lipovim listom, lipinim cvijetom i potočnicom, narod ne zove tako. Te oznake upotrebljavam tek radi boljeg preciziranja. Lipov list je zapravo zašiljeni vezov list (slika 4. br. IV., 5.), a potočnica i lipin cvijet su sitne ružice.

Veći listovi obično budu pola osmeđeni, a pola umreškani, osim prutka u sredini, koji predstavlja glavnu žilu lista. On je temeljne boje, a koji puta se jajoliko proširi, pa se oboca ili umreška. Manji su listovi bez žile, te su čitavi ili umreškani ili osmeđeni. Slično je i s cvijetnim laticama.

Stilizovani biljni ornamenta, za koje narod imade naziv, jesu u glavnom hrastov i vezov list, zatim žir, žirova kapica, klas, tulipan i ružica. Žir imade oblik jezika, kroz koji teče sredinom ravna crta ili prutak kao u lista. Obje plošne pole su obično osmeđene, dok je žirovska kapica umreškana. Kapica sama kao ornament jest jednostavna sitna kružnica s bocom u sredini. Klas je ravna ili svinuta crta obocana ili točkicama ili malim deltoidima (slika 4. br. IV. 7.).

Ružica sastoji od koncentriranih srceta, polukružnih ili jajolikih listova oko male kružnice između kojih proviruju uglati listovi. Lipin

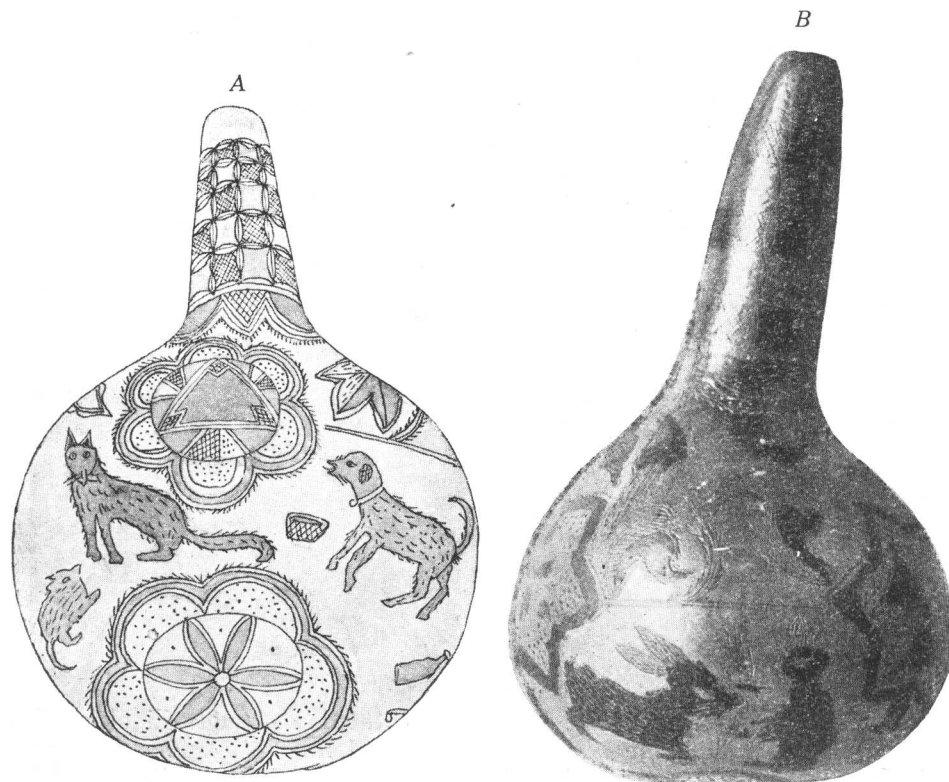
8. Posavačka tikvica šarana prije 40—50 godina, s obaljanim grlom, koje je otpalo. Vis. 10·5 cm.

cvijet imade samo sitne uglate listove, a potočnica okrugle ili oko jedne točkice obredane točkice u obliku kružnice (slika 4.). Ružica ne mora biti okrugla, nego može imati latice spojene u jednom korijenu priklo-njene pod nekim kutom tako, da ornamenat sjeća donekle na ružin pup (slika 12.). Tulipan je sličan liri ili heraldičkom ljiljanu. (Slika 4. br. IV. 6. i slika 8.)

Početak je grane obično jezičastog oblika, te podsjeća na stilizovani žir. (Slika 4. br. IV. 1b.) Međutim za primitivnog umjetnika, koji, kad ornamentira, hoće sve, da što bolje iscifra, ovakav početak grane nije dovoljno dekorativan. On ga koji put ne obrubi jednim polukrugom, nego s dva i sastavi ih na prutku u sredini te tako dobije formu srca. Iz ove se forme razvila stilizovana riba, kojoj je rep početak grane, a tijelo se produžuje u granu. Imade i takovih stiliziranih riba na početku grane, gdje je početak riblja glava, a rep se produžuje u granu. (Slika 4. br. IV. la.) Prva se stilizacija razvila iz srcastog oblika početka grane, a druga iz jezičastog. Sličnih pojava imade i kod drugih narodnih rukotvorina, gdje je stanovita forma narodnom umjetniku bila previše jednostavna, pa je upotrebio formu predmeta, koji imade donekle sličan oblik. S tih je razloga često na kebdžijama (drvene čaše, iz kojih piju pastiri vodu) prorez na dršku, na koji se kebdžija vješa, u formi ključa.

Narodni se umjetnik ne pita spada li ova forma ili lik amo ili ne, njemu je glavno kod šaranja da tikvicu ispuni cifrastim i lijepim orna-mentima. Radi toga na jednom te istom vezu ili grani dolaze razne vrste listova i cvijeća, koje šarač znade stilizovati, već prema tome, koji list ili cvijet bolje odgovara, da se odnosno mjesto ljepše ispuni.

Ako je na tikvici više grana, onda se prostor između njih, odnosno prostor između početka i završetka grane, ako je samo jedna grana, is-

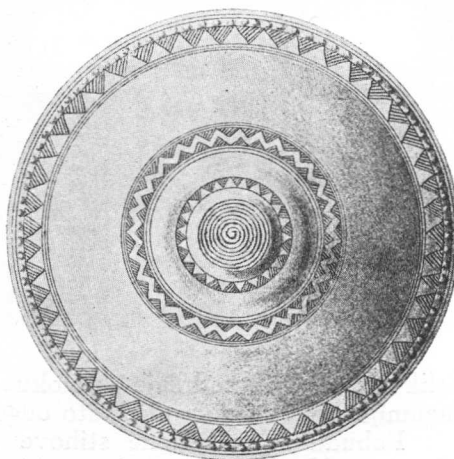
9. Novija tikvica s risarijama iz školskih risanki i čitanki. (Ovaj crtež — manje plastičan — pokazuje i dno tikvice.) Vis. 14 cm.

puni ružicom ili oknom. Ružica odgovara redovno opisanoj okrugloj ružici na grani i vezu. (Slika 5.) Međutim ružicu mogu činiti i drugi biljni ornamenti na jednoj grupi kao na pr. tulipan na slici 8. Okrugla ružica sa šiljatim lišćem zove se obično »zvijezda«. — Okno odgovara u glavnom ružici, samo je uvijek obrubljeno zubrom ili jednostavnim prstenastim trakom, a u obrubljenoj je plohi našaran kakav geometrijski ili biljni ornament. (Slika 4. br. I., slika 3. i slika 7.)

Prazni prostori, koji se ne mogu ispuniti oknom ili ružicom radi njihovog okruglog oblika, ispunjuju se produšcima s biljnih ornamenta kao što na pr. iz tulipana sl. 8. teku od svih latica simetrično grančice, a na dnu dva velika hrastova lista. Ove se praznine ispunjuju također i likovima iz životinjskoga carstva: ribama, pticama, sisavcima i ljudskim likovima, već kojoj formi najviše odgovara prazni prostor. (Slike 8., 9. i 12.)

Na tikvici slike 8. naslikana je lijevo od tulipanske ružice prelja, a iza nje dva muškarca, koji se rvaju. Najviše se slikaju ljubavni prizori. Po svoj prilici da je narod po tikvicama slikao i druge prizore iz svoga života, ali takovih primjeraka nema sučuvanih. U prijašnje vrijeme sigurno je ovakovih slikanja bilo više. Zaključujem po stihovima drugog pastirskog razgovora iz djela Petra Katančića »Fructus auctumnales«, koje je izdano 1791.

10. Brončana falera iz prehistorijske gro-
mile Planje kod Glasinca, čiji ornamenti od-
govaraju našaranom dnu posavačke tikvice.

a Zagrebu. Tamo veli Slavogostu kozar Ljubodrag, kad bi tko »popivao pisme volarske«:

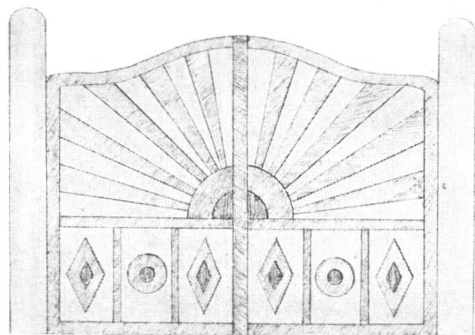
»Ja bi mu poklonio šarenu novu tikvicu odma,
od nje ne imam skupljeća dobra, viruj!
Ti si, veliš, slušao pismu, Slavogoste, volarsku.

Slavogost ne zna, hoće li pogoditi »pismu volarsku«, jer se ne uzda u svoju trstenu svirku, ali pjesme se sjeća, pa će je pjevati, ako je tikvica toga vrijedna. Ljubodrag mu odgovara:

»Poloku tikva kupi, jest od kore jagnjida ozgor
čep, kog lična viseć zamčica tanka nosi.
Čista nutri, vodicom šest puta zalita tekućom,
još miriši novinom, ništa bo pila nije.
Zdvora vidiš vilenog nožićem slikovanog čilaša,
glavu nosi visoko, prednje propinje nože.
Gled', konjanik na njemu, kako dizdume svitle poteže,
gled', kako vila leti, gled', kako čorda brije!
Sivaju munje s oči, s ušiju gromovi se rasiplju,
a na samur svitlo trepti čelenka kapi.
Gled', kako rani Turak katanu po desnici kruto,
al kako glavu, gledaš, Turčina siče vitez!

Baš na polju kod Bajne vitez tako Luke posiče
Dombega ter veseo srid polja ravna piva.
Taj moja zdvora, vidiš, događaj nova tikvica kaže:
nju Milorad prijatelj s Kuzmice posla meni...«

Slavonski pseudoklasik Katančić za ono vrijeme imao je mnogo razumijevanja za narodnu poeziju, pa i za narodni život, što se vidi baš iz navedenih stihova, jer usprkos teškog stiha izbija iz opisivanja tikvice pučki način opisivanja. Katančić je znao da se tikvice »slikuju« nožićem, čep je od plutaste jagnjedove kore, a visi na liku; šest puta je oprana tekućom vodom, — narod i danas, kad hoće što dobro oprati, pere tekućom vodom. Tikvicu poklanja pastir pastiru, a pastir ju je sigurno i

11. Seljačka kapija u bivšoj slavonskoj vojnoj krajini.

»slikovao«. Ona sadržaje »poloku« (3—6 dl. već prema tomu, da li se razumije polić ili pola oke), što odgovara normalnoj tikvici.

Pobudu za navedene stihove dale su Katančiću tikvice s ljudskim likovima. Moglo bi se sa sigurnošću ustvrditi, da je narod nekada na tikvicama iznosio i junačke prizore. Ali ipak sumnjam u to, jer bi se nešto od toga moralo i do danas sačuvati na modernim tikvicama. Vjerojatnije je, da je pseudoklasik Katančić dao tikvicama ulogu klasičnih keramičkih posuda, na kojima su vrlo često prikazani bojni prizori.

Na koncu se u savezu s ornamentima i likovima mora još spomenuti, da šarači koji puta napiše na tikvicu svoje ime i prezime ili ime i prezime onog, za koga je našarao tikvicu, gdjekoji puta i godinu ili samo godinu. Osim toga često na tikvicu napiše koju frazu ili geslo, kao na pr. »Živila Hrvatska«, »Bog i Hrvati« ili samo »Živio«. Na tikvici slike 6. napisano je »Bog živi!« Obično se piše na vrhu vrata, na dnu, na gornjem ili dolnjem dijelu trbuha, gdje nije sve ispunjeno ornamentima. Piše se ili samom dušičnom kiselinom, ili se slova urežu šaračem, ili izbodu šilom. Preko urezanih ili izbocanih slova nekoji šarači pređu još dušičnom kiselinom, da se slova jače istaknu.

Ornamenti, slova i likovi ukomponuju se na tikvicu na dva načina, po kojima razlikujemo dva tipa šaranih tikvica. Kod posavačkog tipa ističe se osobito biljni ornament. Kod ovog tipa dno obično nije našarano, nego je samo do prelaza na trbuh obrubljeno zubrom i vezom, a ako je našarano, ukomponuje se biljno ili geometrijsko okno. Vrat je ukrašen zubrama, šarama i vezovima, a najčešće je ukrašen istim ornamentima i preko vrata na trbuh. Široki trak na trbuhu između dna i vrata odnosno između oba prelaza ispunjen je redovno samo biljnim ornamentom, dakle biljnim vezom ili granama, između kojih mogu biti našarane ružice, okna, ljudski i životinjski likovi, a iznad ili ispod biljnih ukrasa slova i natpisi. Ovaj je tip stalan na cijelom području bivše Vojne Krajine i u Srijemu. (Slike 5., 6. i 8.)

Drugi je tip prikrajački, na kojemu se ističu, može se reći, samo geometrijski ornamenti. Biljni ornamenti su sporedni, a i u koliko ih ima, odaju karakter geometrijskog ornamenta, dok je kod posavačkog tipa skladno ravnotežje između obje vrste ornamenta, tek biljni ornament jače iskače, budući da je njim ukrašen glavni dio tikvice, a to je trbuh. Prikrajački tip ima uvijek našarano dno. Od prelaza vrata prema dnu razdijeljen je trbuh kružnicama na 3, 4, 5 ili najviše, ali rijetko šest polja, koja se ukrase oknima i geometrijskim ornamentima. (Slika 7.) Vrat je isto našaran geometrijskim ornamentima. Taj tip ima također koji puta i

12. Novija tikvica iz Brodskog kotara s dekadentnim narodnim ornamentima i likovima iz školske čitanke. Vis. 17 cm.

13. Tikvica s dekadentnim ornamentima iz god. 1910. Vis. 20,5 cm.

biljnih ornamentata, ali samo na prelazu s vrata na trbuh, kod vodenjaka i na vratu. (Slika 3.) Natpisa ima rijetko kada, a ljudskih ili životinjskih likova gotovo nikad. Poznat je u t. zv. Prikrajini, naime u sjevernom dijelu bivše Vojne Krajine i u ostaloj Slavoniji. Poznata mi je samo jedna tikvica iz St. Mikanovaga, na kojoj je u vezu na vratu mjesto jednog lista stiliziran gavran, no on izgleda kao da je pokvaren list.

Oba se tipa razlikuju i karakterom svojih ornamentata. Posavački su ornamenta rjeđi i širi, dok su prikrajački sitniji i gučći, kao što su i bore na njihovim košuljama guste i sitne, a kod Posavaca rijetke. Jednako je i s vezovima na nošnji kao i s djevojačkim pletenicama.

Leginice i nategače šaraju se kao trbuh na tikvicama, jedino što na leginicama se koji puta, ali rijetko, upotrebljuju ornamenta s uskrasnih pisanica. Jaja šaraju žene, a tikve muškarci, pa kako muškarci ne upotrebljuju ženske ornamente, a žene ne upotrebljavaju muške ornamente, to je ova pojava jasna. Vrat nategača se šara isto kao i vrat na tikvicama. Životinjskih i ljudskih likova na one dvije vrste tikava redovno nema.

Sploštene tikve šaraju se istim ornamentima i na isti način, samo se šare ukomponuju prema četurstajnoj formi tikve.

Premda se svi šarači služe istim ornamentima i premda ih na jednak način ukomponuju, ipak se ne će naći dvije tikvice posve jednako našarane niti od jedne te iste ruke. (Slika 5. i 6.) Tuda tikvica, koja služi šaraču kao predložak, samo je uzorak, po kojemu radi, ali viđene ili zapamćene ornamente izvodi na tikvici sasvim samostalno. On šara tikvicu za samooga sebe ili da njome daruje svoega oca, strica ili prijatelja, pa nastoji, da je što bolje i što ljepše našara. Ornamente vidi ili ih znade, a kako će ih izvesti i ukomponovati, ovisi samo o njegovom ukusu i umjetničkom raspoloženju. Njegov rad nije mehaničko crtanje, nego umjetnička potreba, da nešto lijepo načini. Tamo, gdje mu ne dostaju stalni ornamenti, produžuje s listova ili s grane obocane vijugave crte, najčešće spiralne, odnosno prema ukusu ispuni prazan prostor s po tri dugoljaste boce sa zajedničkim korijenom. Zbog toga su te tikvice pune, ali opet nijesu natrpene, nego vlada lijepa harmonija između pojedinih ornamenata, te između ornamenata i ispunjenog prostora, a baš u tome je ljepota i elegancija starijih naših šaranih tikvica. Vrlo je malo tikvica pravilnog oblika, pa je osobito interesantno, kako su naši narodni umjetnici znali vještijim komponovanjem polučiti prividnu pravilnost i u tome je najveća vrijednost ovih narodnih umotvorina, koje nikada nijesu šablonski rad, nego redovito odaju umjetničku invenciju i samostalnost.

Danas, kada tikvičarstvo izumire, nemaju novi tikvičari valjanih uzoraka. Oni šaraju najčešće po pamćenju, kod čega lakše ornamente izvedu dobro, dok teže samo približno. Osim toga nemaju ni one raznolikosti u ornamentima kao tikvice iz vremena i kraja, u kojem je tikvičarstvo jače kultivirano. To se opaža osobito kod biljnih ornamenata. Često se samo jedan jedini ukras ponavlja na vezu ili na grani. Vezova ili granina loza jest sasvim tanka (slika 12.) ili odviše debela, u kojem slučaju ona zapravo nadomješta sve ornamente, jer su listovi i žirovi sitni i nezamjetljivi (slika 13). Od drugih slobodnih ornamenata (ružice i tulipana) ostala je samo približna forma (slika 13). Tamo gdje je tikvičarstvo kultivirano redovno teče trbuhom samostalno jedan vez ili jedna grana iza druge, dok na ovim tikvicama obično teku grane ili dva veza jedan iznad drugog.

U nestašici pravih tikvičarskih ornamenata poseže se za drugim uzorcima. To su većinom školske crtanke, čitanke i kalendari. Na slici 12. vidimo ribe i ptice prestilizovane iz čitanke za pučke škole, a na slici 9. uzet je bršljan ispod vrata iz negdašnjih crtanki za pučke škole, dok su oba zeca ispod bršljana iz čitanke, gdje je jedan zec, a drugi — hrčak. Nadalje tikvičari i sami kombiniraju geometrijske ornamente od kružnica, lukova i četverokuta prema školskim crtarijama (slika 13. vrat). O kakovom ukusu kod komponiranja nema često ni govora.

Kako tikvičarstvo izumire (možemo i mi dočekati, da ga posve nestane) nastojali su neki ljudi, da ga održe. Spomena je vrijedan rad pokojnog djakovačkog kañonika Milka Cepelića, bivšeg Štrosmajerovog tajnika, koji je uložio mnogo truda i energije, da se narodna umjetnost i narodna nošnja u njegovom kraju održi, ali je našao u narodu slabo odziva, pa je klonuo prije, nego je pokušao, da sam nešto učini. On je sam šarao tikvice, ali uza sve štovanje prema tom zaslužnom čovjeku, moram konstatirati da ni u tom pogledu nije uspio. U jednu ruku nije imao oka za narodnu kompoziciju. Njegovi su ornamenti rađeni prema narodnim ornamentima, ali su previše sitni i ne ispunjuju prazne plohe, kako ih ispunjuju ukrasi narodnog tikvičara. Nož mu je bio veoma oštar, crte tanke, a tikvice

redovno pravilne. Osim toga je uzimao sasvim zrele tikvice, na kojima se dušična kiselina često razlijeva, a i smeđi i crni ornamenta na njima daju dojam, kao da su namaljšani, a ne kao da su sa korom na tikvici izrasli. Promatrajući njegove tikvice čovjek se mora diviti ustrpljenju toga ozbiljnoga čovjeka, kojim je načinio one tisuće i tisuće sitnih zarezna na tikvicama — i to je nažalost sve.

Kao djak sam i sâm šarao tikvice gotovo kopirajući pučke uzorke, ali seljacima su se bolje sviđali novi nezgrapni seljački produkti, jer se ruka inteligenta pozna.

Zagrebačka ženska udruga u Štrosmajerovoj ulici 6., radi također na tikvičarstvu. Njihove primjerke, koje sam vidio, izradili su seljaci, na njima su narodni ornamenta, ali njihovi najljepši primjerci nijesu hrvatske pučke tikvice, jer je seljak izrađujući ih bio svijestan, da radi za gospodu. Ornamenta su napadno pravilni, previše se favorizira t. zv. lipin list, mjestimice prelaze listovi jedan preko drugoga kao na umjetnoj crtariji, što sami seljaci ne čine. Crte na zubri nijesu uvijek ravne, nego su gdje kojiput svijene, početak je grane sličan počecima na umjetnim crtarijama ili ima neku heraldičku formu. Na ornamentima je samo ono, što je najnužnije, kao da je šarač nastojao, da u svoj posao uloži što manje vremena. Te su tikvice lijepe, ali daju dojam dobre fabričke robe, jer im fali toplina iskrenog umjetničkog rada.

Moramo se sprijateljiti s tim, da tikvičarstvo propada i da će posve nestati. Uzdržati ga na životu ne možemo, a na koncu nema ni smisla. Naš seljak ne može tratiti vrijeme šarajući tikvice, kad imade toliko drugih korisnijih radova, za koje također često nema dovoljno vremena. I u seljačkim su kućama danas tikvice samo dekorativni predmeti, a praktične primjene za njih nema, gdje su boce, te limene i staklene teglice praktičnije i uz to jeftine.

Narod ipak još i danas šara tikvice, no tamo, gdje se s kultiviranjem tikvičarstva prestalo, novi su produkti našarani s nekoliko suhih geometrijskih i s par nezgrapnih biljnih i životinjskih likova bez ikakva osjećaja za kompoziciju. Narod nije sasvim izgubio ukus, ali ne znajući se pomoći poseže za makar čim. Tome bi se dalo doskočiti, da se u pučkim školama ne napusti sasvim crtanje po predlošcima, a predlošci da budu izradjeni prema ornamentima na tikvicama. Posebne bi crtanke trebale biti za ženske s nacrtima za ženski vez, a posebne za muške s nacrtima s tikvica i s drvenih narodnih rukotvorina. — Trebalo bi nadalje osigurati stalnu prodaju tikvica, ali bi tikvice morale biti dobro plaćene. Spretan tikvičar može za dva dana da našara jednu tikvicu. Prema tome bi cijena jedne tikvice morala biti barem tolika, koliko iznosi dvodnevna zarada težačkog radnika. Osim toga trebalo bi ljepše primjerke skuplje plaćati. Međutim sve ovo bi moglo da tikvičarstvu samo produlji život, a nikako da ga sačuva.

Moramo računati kao s činjenicom, da će tikvičarstvo propasti, jer to donosi sa sobom vrijeme, kao što su tolike druge lijepe stvari i običaji u narodu propali. Nije naša zadaća, da sačuvamo narodnu nošnju, tikvice i ostalo, što je lijepa u narodu, kad nema svoj *raison d'être*, jer danas ne stojimo više pod dojmom sentimentalnog romantičnog nacionaizma, kojemu je puk bio idol. Kolikogod nam bilo žao, da narodna nošnja propada, nastojati, da je narod uzdrži, značilo bi sterilizirati narod, kad on sam nema više razumijevanja za nju. Kao što ne žalimo, da je nestalo drvenih plugova, premda su bili vrlo duhovito sastavljeni, ne smijemo ja-

dikovati niti zbog toga, što će stvaranje i mnogih drugih narodnih rukotvorina propasti. Bit nacijonalizma je danas pitanje, koliko je jedan narod u općoj kulturi dao i koliko može dati. Toliko vjere moramo imati u svoj narod, da će moći služiti se i tekovinama modernoga vremena dati nešto za opći napredak čovječanstva.

Tikvice treba skupljati, da posluže danas sutra kao materijal za izučavanje, jer su veoma slabo proučene, premda na njima ima veoma mnogo interesantnih stvari. Trebalo bi točno odrediti, gdje se tikvičarstvo najbolje razvilo, kada, te koji su tome uzroci. Trebalo bi utvrditi, zašto su baš neki biljni ornamenti na tikvicama ustaljeni, a drugih nema. I tikvice i nategače služe za alkoholna pića, pa su ipak ornamentirane hrastovim i vezovim lišćem, a vinove loze nema, premda je ona vrlo dekorativna. Žene je upotrebljuju na bijelom vezu. Nije li možda vezov (zapravo lipin) list šljivov list, a žir šljivin plod? Nijesu li možda sve to ostaci neke tradicije, koju je narod već zaboravio? — To više što na tikvicama imade ornament, koji je bio poznat još u prethistorijsko vrijeme.

Najstalniji ornament na tikvici jest zubra. Pitanje je, koji je uzrok tome. Je li možda za to, što je ona vrlo jednostavan ornament ili je možda tradicijom ustaljen? Interesantno je, da se zubra nalazi na keramičkim brončanim i drvenim predmetima brončanoga doba, koji su nađeni u našim krajevima. Nije li ona možda još iz prethistorije sačuvana na našem teritoriju, kao što su ličke kape, japodski šljemovi iz drugog materijala i kao što su mnogi starinski oblici orudja i nošnje sačuvani još i danas gdjegdje u našem narodu?

Na starijoj keramici redovno su crte zubre bocane, dok na novijoj su parane. Negdje predstavlja cikcak liniju, negdje pak sastoji od trokuta poređanih na ravnoj crti, dok je negdje sastavljena od romba. Najljepše su zubre izvedene na brončanim predmetima nađenim u Bosni. Redovno sastoje od dva reda ucrtkanih trokuta jednih prama drugima tako, da između njih teče cikcak vrpca upravo kao na tikvicama. U tom je pogledu interesantna brončana falera na slici 10. nađena u gromili Planje kod Glasinca, koja je ornamentirana napadno slično dnu posavačkih tikvica, jedino što nema na sredini tikvičinog dna spirale.

Zanimljivo je nadalje i to, da zubru u svim njenim formama poznavaju gotovo svi primitivni narodi od Eskima do divljaka u Australiji. Ona je poznata kod crvenokožnih Indijanaca, Tibetanaca, Japanaca, poznata je u centralnoj Africi i Aziji. Dapače poludivlji narodi na otocima Južnoga mora šaraju svoje tikvene posude sličnim geometrijskim ornamentima kao i naš narod tako, da se dno njihovog tikvenog rga malo razlikuje od dna naše prikrajačke tikvice. Na njemu je u sredini zvijezda, oko nje rombi, oko ovih zubra od lukova, koji prelaze jedan preko drugog, zatim zubra od kvadrata, te zubre od trokuta. Sve ono, što naš narod mreška, umreškano je i kod njih. Nije li zubra možda elemenat primitivaca, koja se samo slučajno zadržala kod nas uz savršenije ornamente?

Moguće, da je imala kadgod i sakralno značenje. Svojim ckvirom daju dojam trokutu naših zubri, da su nastali od prepolovljenog romba. Romb nalazimo na prehistorijskim žarama. Je li to slučaj? Romb je imao možda kakvo mitsko značenje. U slavonskoj granici još se i danas viđaju kapije kao na slici 11., gdje gornji dio sigurno predstavlja sunce na ishodu. Na doljnjem se dijelu nalaze na svakom krilu po jedan kolut između dva romba. Čemu ti rombi? Nije li to možda kakav znak iz davnih davnina, kojima je narod zaboravio smisao, kao što su priče o zmajevima, kojima

odsječeno udo ponovno naraste, posljednji odjek onih silnih bojeva, koje su naši pradjedovi vodili s ogromnim gmazovima u davnoj davnini.

Ima još oblika posuda, koji su se u našem narodu sačuvali sigurno još iz prehistorije. Tikvena korica i tikveni hrgovi dali su pobudu prehistorijskom čovjeku, da stvori formu za zemljane posude. Zemljani hrgovi za taljenje metala imadu formu tikvenog hrga. Male prehistorijske zemljane kebdžije su eliptične s drškom, koji s osi elipse čini pravi kut, što odgovara normalnom tikvenom hrgu. Ove zemljane kebdžije dobile su okruglu formu, a takovih drvenih kebdžije imade još i danas u našem narodu.

Izučavajući tikvice dođe čovjek na mnoga pitanja, na koja bi trebalo odgovoriti. Zadaća je moje radnje, da dade pobudu pozvanim ljudima, da se također i ovim pozabave.

Na svršetku pripominjem, da sam se izrađujući ovu radnju u glavnom poslužio svojom knjižicom o tikvicama, koja je izašla 1918, u nakladi »Krijesove« biblioteke o hrvatskim narodnim ručnim vještinama, a imala je zadaću uputiti čitatelje, kako se šaraju tikvice. Prema tome je bila ona i napisana.

Résumé. Sur le territoire des anciens confins militaires («Voïna kraïna») (chez les Croates dans quelques parties de certains comitats qui, à une époque plus récente, on pris le nom commun de Slavonie) la gravure des gourdes s'est conservée jusqu'à nos jours. L'auteur décrit la manière dont on fait de la gravure sur les gourdes, décrit les ornements, et le type de la composition ornementale appartenant à la Possavina et au Prikraïac. L'ornement le plus constant des gourdes, c'est la dentelure (Wolfszahnornament), connu déjà à l'époque du bronze, sur les objets en céramique, en bronze et en bois. Il est connu aussi chez presque tous les peuples primitives, et l'auteur remarque que les habitants des îles de la mer du Sud ornent ses gourdes d'ornements qui correspondent à la dentelure. L'auteur constate que les triangles des dentelures sur les gourdes croates ont la forme d'un losange divisé en deux. On recontre les losanges sur les portes paysannes en Slavonie à côté des emblèmes de soleil, et l'on se demande, s'ils n'ont pas eu, eux par conséquent les dentelures aussi quelque signification mythique ou sacrée, qu'on ait déjà oubliée.